

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE MESLEKİ ÖRGÜTLER BAĞLAMINDA BASIN ETİĞİ VE UYGULAMANIN TARİHÇESİ

Murat ÖZGEN*

In The Content of Professional Journalism Organizations; The History and The Practise of Pres Ethics Throughout The Republic Era in Turkey

This article examines the history of press ethics and history of institutionalisation of professional journalism organisations that contributed to develop codes of ethics for press, throughout the Republic era in Turkey. The history of professional journalism organisations and the development of journalism in Turkey is, almost, the history of political struggle in Turkey. In 1930's, the 1st Press Congress and the Press Union are the first two institutions in Turkish Republic that put effort to form some ethical norms in journalism. After World War II, in Turkey, as a result of democratisation movements, the Press Union was abolished by the government in 1946 and Turkish Journalists Association was established. After a long time, in 1960, Honour Council of Press was established as a volunteer organisation for journalists and the press in Turkey. During 1980's, as a result of some Turkish journalists' efforts, in 1988, Press Council was established. Press Council formed and declared the codes of ethics of press.

Key words: *The 1st Press Congress, the Press Union, Turkish Journalists Association, Honour Council of Press, Press Council, ethical codes of press.*

Giriş

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Mesleki Örgütler Bağlamında Basın Etiği ve Uygulamanın Tarihçesi, başlığını taşıyan bildirimizde, 1923'den başlayarak ülkemizde gazetecilik mesleğine ilişkin olarak oluşturulmuş mesleki örgütlerle bu örgütlerin basın etiği alanında ortaya koymuş oldukları ilkerlerin saptama ve değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmanın ortaya çıkarılmasında kullanılan yöntem kaynak tarama yöntemidir.

Ayrıca bildiride, olaylar kronolojik dizi şeklinde ortaya konulmuştur. Burada açıklanmasını uygun bulduğumuz diğer bir nokta ise, etik ve ahlak arasındaki benzeşme, farklılaşma ya da anlam kaymasıdır ki, burada yapılacak açıklama aynı zamanda niçin ahlak değil de etik kelimesini kullanmakta olduğumuza da ışık tutar nitelikte olacaktır.

Kısaca ortaya koymak gerekirse, ahlak kelimesinin karşılığı İngilizce'de "moral", buna karşılık ahlak felsefesi ise "ethic" ile ifade

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

edilmektedir. Dolayısıyla, belli bir çalışma disiplininde oluşturulmaya çalışılan ahlaki ilkeler, bir anlamda, işin felsefi temelini ve açılımını oluşturma çabası olarak kabul edileceğinden, bu aşamadan itibaren etik kelimesinin kullanılması doğru olacaktır. Çalışmamızın başlığında da yer alan etik kelimesinin, ahlakla olan ilişkisi, çoğu zaman bu iki kelimenin birbirinin yerine kullanılması gibi, bir pratiği de kendiliğinden ve kaçınılmaz biçimde ortaya çıkarmıştır. Ahlak her toplumda olan sosyal bir olgudur, buna karşılık etik ise, ahlakın felsefe alanına uygulanmış biçimidir. Yani etik, ahlak felsefesi olarak adlandırılabilir. Nasıl ki, bilgi felsefesi epistemoloji ya da tanrı ve din felsefesi teoloji olarak adlandırılıyorsa, etik ve ahlak arasındaki ilişki de böyledir.

Açıklamanın ardından konuya dönecek olursak, kısa da olsa kronolojik bir hatırlatmanın yararlı olacağı ve belli bir açılım sağlayacağı düşüncesinden hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk matbaacılık faaliyetlerinin 1492'de İspanya'dan göçerek Osmanlı topraklarına gelen Sefaret Yahudiler ile başladığı, ancak bunların bastıkları materyallerin kendi dini metinlerine ait olduğu ve dışarı kapalı bir topluluk olmaları dolayısıyla da bu etkinliğin o dönemde Osmanlı topraklarında çok da açılım sağlamadığı bilinmektedir. Osmanlı topraklarında ilk gazete 18. yüzyılın sonunda 1795'de Fransızların girişimi ile basılmış ve dağıtılmıştır. Burada, Osmanlı toprakları içinde yer alan levantenlere yönelik bir gazete çıkarma çabasının yanı sıra, Fransız hükümetinin, Osmanlı siyasi yaşamında etkinlik kazandıran çabaları ile Osmanlı toplumsal yaşamı ve siyasi iklimini oluşturma ve etkileme girişimleri önemli rol oynamıştır. Gazetenin önemini ve etkinliğini daha sonraları anlayan Osmanlı sarayı nihayet 1831'de resmi nitelikli Takvim-i Vakayi adını taşıyan ga-

zeteyi çıkartarak bir anlamda kendi dışında gelişen olay ve konulara da müdahil duruma gelme çabası içinde olmuştur.

Osmanlı toplum yaşamında gazetenin önemini anlaşılmaması ise, 1853 Kırım Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Nitekim, gerek 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi gerekse 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'na basın ile ilgili cezai yaptırımların konulması hep bu tarihten sonradır. Böylece halkın önemini anladığı ayrıca ilgi duymaya başladığı gazetelerin yasal yaptırımlar aracılığıyla denetim altına alınması 1853 sonrasıdır.

Gelişmeler sonucunda, toplumsal olaylarda gazetenin etkinliği anlaşılmış ve II. Abdülhamit döneminde basın faaliyetleri ve gazeteciler ciddi bir takip ve baskı altına alınmıştır. Benzer gelişme, İttihat ve Terakki Fırkası döneminde de devam etmiş olup ayrıca bu dönemde gazetecilerin siyasi nedenlerden dolayı öldürülmeleri olgusu gündeme gelmiştir. 1. Dünya Savaşı ardından imparatorluğun dağılışı süreci hız kazanmış ve sona gelmiştir. Kurtuluş Savaşı sürecinde ise, yerel basının Milli Mücadeleye önemli ölçüde destek verdiği bilinmektedir. Nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve basın 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 77. maddesinde belirlenen hükümler bağlamında anayasal bir güvence altına alınmıştır. Aslında bu hüküm biraz daha Türkçeleşmiş haliyle de olsa, 1908 II. Kanuni Esasi'sinin 12. maddesinde yer alan hükmün aynısıdır.

4 Mart 1925 tarihli Tahrir-i Sükun Kanunu ise, doğu illerinde patlak veren ve temelinde etnik ve dini öğeler barındıran kalkışma hareketine karşı yürürlüğe konulmuş zorlayıcı bir yasal yaptırımdır. Bu kanun, aynı zamanda muhalif tavırlarıyla Cumhuriyetin

kuruluş aşamasında bir takım huzursuzluklara neden olan İstanbul basınının önüne set çekilmesinde de bir araç olarak kullanılmıştır. Nitekim, Takrir-i Sükun Kanunu’nun çıkarılması aşamasında Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenlerinden Recep Peker’in Meclis konuşması bu gerçeği yansıtmaya açıksından önemlidir.

“İstanbul gazetelerinin memlekette ne kadar müessese ve makam varsa hepsini tahribe geçtiğini görüyoruz. Şeyh Sait isyanının en birinci müsebbibi bunlardır. En başta Millet Meclisi olmak üzere bütün müesseselere saldırdılar. Bu kanunun teklif edilmesine de İstanbul basını sebeptir. Çünkü yayın ve telkinleriyle isyanın çıkmasına sebep olmuşlardır. İşte biz bu yılan yuvalarını tahrib etmek ve susturmak azmindeyiz. Bu yılanlar, bu zehirli yuvalar, kanun kuvvetiyle dezenfekte edilmedikçe, memleketin rahat yüzü görmesi ihtimali yoktur. İşte bu sebeple bu kanunu Yüksek Meclisin kabul etmesi bir vatani mecburiyettir.”(Topuz, 1996: 82)

Takrir-i Sükun Kanunu, Kemalist devrimin yaptırım gücünü oluşturan ve iç dinamikler açısından Ankara hükümetinin elini güçlendiren bir araç olarak dikkat çekmektedir. Takrir-i Sükun Kanunu’nun 1. maddesi, hükümleri açısından dikkate değer bir yaptırım gücünü hükümete vermekteydi. Buna göre 1. maddede belirtilen hüküm şu şekilde kalemeye alınmış ve yürürlüğe girmiştir. “İrticaa, isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükunu ve emniyet ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile re’sen ve idareten men’e mezundur. İşbu ef’al erbabını istiklal mahkemesine tevdi edebilir.” (Dönmezer, 1976: 164)

Takrir-i Sükun Kanunu sonuçları itibariyle, ülkedeki önemli toplumsal olaylar bağla-

mında ortaya çıkmış ve yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun, sadece doğu illerinde meydana gelen ayaklanmanın bastırılmasında değil aynı zamanda muhalif basının, özellikle de İstanbul merkezli basının, denetim altına alınmasında ve ayrıca Kemalist devrimin toplumsal yapıda meydana getirdiği ya da getirmek üzere olduğu değişim ve dönüşümlerin, toplum yaşamına yerleştirilerek, işlerlik kazanmasında da etkin biçimde rol üstlenmiştir.

1930-1945 Yılları Arasında Türkiye’de Basının Durumu ve Mesleki Açından Örgütlenme Çabaları

1930’lu yılların özellikle başlangıcı tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de 1929 ekonomik krizinin etkilerini hissettirdiği bir dönem olmuştur. Diğer yandan, Avrupa’da görülen otoriter ve totaliter rejimler ülkemizi de etkisi altına alarak, gerek siyasi ortamı gerekse fikir iklimini etkilemiştir. Nitekim, bu etki daha sonraları Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti ayrışmasında kendini gösterecek şekilde belirginlik kazanmadan önce, yansımalarını 1930’lu yıllarda CHP içinde hissettirmiştir. CHP içinde devletçi kanadın yanı sıra liberal kanatta yer alanlar özellikle Atatürk’ün son dönemlerinde ağırlık kazanmışlar ancak Atatürk’ün ölümünden sonra muhafazakar-devletçi kanat iktidar mücadelesinde üstünlük sağlamıştır. Nitekim, CHP içinde ve partinin liberal kanadında bulunan ve daha sonraki yıllarda DP’nin kurucuları içinde yer alacak olan Celal Bayar’ın Atatürk’ün son döneminde Başbakanlık koltuğunda oturması, buna karşın İsmet İnönü’nün Atatürk’ün İstanbul’da yaşamını yitirmesine karşın Ankara’da oluşu, parti içi iktidar çekişmesinin dışa vurumu bakımından ilginç bir göstergesidir.

1930’da Atatürk’ün önerisiyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarı-

sızlıkla sonuçlanmasının ardından ülkede ortaya çıkan bazı olaylar ve irticai faaliyetler ile Aralık 1930'da Menemen'de meydana gelen gerici kalkışma ve Kubilay olayı henüz demokratik ortamın oluşması için bazı dinamiklerin tam anlamıyla oluşmadığının ipuçlarını da verir nitelikteydi. Nitekim Cumhuriyet döneminin ilk basın kanunu da bu gelişmelerin hemen ardından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 25 Temmuz 1931 tarihli basın kanunu genç Türkiye Cumhuriyeti'nin de aynı zamanda ilk basın kanunu niteliğini taşımaktadır. Bu kanunun çıkarılmasından önce İsmet İnönü'nün 5 Temmuz 1931'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne vermiş olduğu, "bazı gazetelerin yayınları hakkında hükümetçe ne tedbir alındığına ilişkin gensoru önergesi" (www.kongar.org) de bir anlamda yürürlüğe konulacak olan kanunun habercisi niteliğindedir.

1930'lu yıllar, Türkiye'de batıdan esen rüzgarların etkisini hissettirdiği yıllardır. Özellikle liberal görüşe sahip ve genç Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucu ve kurtarıcısı konumundaki Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1938'de yaşamını yitirmesinden sonra, Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhafazakar-devletçi kanadın yönetiminde ağırlığını hissettirmesi ve İsmet Paşa'nın "Milli Şef" döneminin başlamasıyla birlikte, bu dönemde basın üzerindeki sıkı denetimin daha da etkin duruma geldiği görülür.

1938'de, 1931 tarihli Basın Kanunu'nun ilgili maddelerinde yapılan değişikliklerle mevkute çıkaracakların beyanname vermesi yerine ruhsat sistemine geçilir ayrıca yine mevkute çıkartacaklara para depo etme zorunluluğu getirilir. "Cumhuriyet döneminin ilk matbuat kanunu... 1938'de yapılan değişikliklerle siyasi nitelikli gazete ve dergi çıkarma, 'para depo etme koşulu'na bağlanmış 'beyanname

sistemi' yerine 'ruhsatname alma sistemi' getirilerek, yeni yayınların çıkması engellenerek basına çoğulculuk imkanı tanınmamıştır." (Öztürk, 1993: 120)

Oysa basının denetlenmesi bağlamında, 1931'de çıkarılan Basın Kanunu'nda yer alan hükümler, o dönemde bakanlar kuruluna önemli ölçüde yetkiler vermektedir. Örneğin, söz konusu kanunun 50. maddesinde bakanlar kuruluna önemli ölçüde yetki veren şu hükme yer verilmiştir:

"Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18. madde hükmü tatbik edilir. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramazlar." (Dönmezer, 1976: 35)

1931 tarihli Basın Kanunu'nun 1938'de bazı maddelerinde yapılan değişiklikler, yukarıda da belirtildiği gibi, basın özgürlüğü açısından ağır hükümleri içeren şekle sokulmuştur. Böylece tek parti iktidarı ve onun yönetici kadrosunun gazete ve gazeteciler üzerindeki mutlak hakimiyeti de pekiştirilmiştir. Yasal açıdan yapılan bu düzenlemenin yanı sıra sonuçları bakımından Cumhuriyet dönemi basın yaşamının dikkat çekici bir diğer gelişmesi de, 25 Mayıs 1935'te yapılan I. Basın Kongresi'dir.

Kongre aslında bir parti kurultayı şeklinde başlamış ve gerek konuşmalar gerekse sonunda çıkan kararlar açısından ve ayrıca o günün havasını yansıtmaları bakımından da dikkat çekici bir niteliğe sahiptir.

"Kongreyi açan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 'bayağı ve hain ereklere hizmet eden bozguncu ve kaypak basın, ulusun haklı ve ye-

rinde iğrentisi ve tiksintisi önünde layık olduğu sonu bulmuştur. Bugünkü basınımız ise, böylelerini artık bağrında taşımamaktadır, taşıyamaz ve taşıyamayacaktır.' diyor ve basının 'Türkiye ölçüsünde bir organizasyon'a sahip olmasını, bütün Türkiye Basını'nı ve bunun çeşitli kollarını kavrayacak bir basın kurumunu gerekli görüyordu.'"(Hatemi, 1976: 75-76)

Çalışmalarına başlayan kongre bünyesinde oluşturulan kültür komisyonu gazetecilikte kültür olgusu üzerinde duruyor ve meslek komisyonu ise, zorunlu bir meslek örgütü kurulmasını karara bağlıyordu.(Alemdar, 1990: 76) Nitekim kongrede alınan bu karar, 3 yıl sonra uygulamaya konulacak ve ilk kez Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde zorunlu bir basın meslek örgütü olan, Basın Birliği kurulacaktı.

1935'te I. Basın Kongresi'nde alınan karara göre, basın alanında zorunlu bir meslek örgütünün kurulması 1938'de gerçekleşmiştir. Burada ortaya konulması gereken yorumsal bir yaklaşım da, o dönemde Atatürk'ün liberal görüşlerinin basını da kapsadığı ve bundan dolayı zorunlu bir meslek örgütlenmesinin, onun yaşamını yitirmesine yakın bir tarihte gerçekleşmiş olduğudur.

Nitekim, Mustafa Kemal yaşamını yitirdiğinde Başbakanı Celal Bayar'dır ve Celal Bayar da o dönemde CHP içinde liberal kanatta yer alan bir CHP'lidir. Diğer yandan Atatürk, 1 Kasım 1925'te TBMM'nin 3. yasama yılı açılış konuşmasında, basın özgürlüğünün zararlı yönlerinin giderilmesinin, ancak basın özgürlüğü ile gerçekleşebileceği (www.tbmm.gov.tr) yönündeki sözleri ile de basının çeşitli şekil ve koşullarda karşı olduğunu daha o tarihlerde belirtmesi de anlamahtır. Bu ve buna benzer nedenler dolayısıyla, basın kuruluşları ile gazeteciler üye-

rinde muhtemelen bir baskı unsuru olacak nitelikteki zorunlu bir mesleki örgütün kurulması 1938'den önce gerçekleşmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, aynı zamanda, 1931 tarihli Basın Kanunu'nun bazı maddelerinde yapılan ve basın özgürlüğünün kullanım koşullarını daraltan hükümlerin yürürlüğe giriş tarihi de, yine 1938'dir.

Basın Birliği kuruluş kanunu, 27 Haziran 1938'de 3511 sayılı kanun olarak kabul edilmiş (Oral, 1968: 126) ve 14 Temmuz 1938'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş, Basın Birliği başkanlığı'na da CHP Ankara Milletvekili Falih Rıfkı Atay seçilmiştir. Basın Birliği günümüz koşullarında basın ve fikir özgürlüğü açısından değerlendirildiğinde eleştiriye açık pek çok özelliğe sahipti.

Öncelikle, Birliğin başında siyasi kimliğe sahip bir başkanın varlığı, zorunlu bir meslek örgütü olması dolayısıyla Birliğin parti tarafından kontrol edilmesi ve adeta partinin bir organı şeklinde çalışması, ayrıca 1 aydan 3 aya kadar değişen Birlik'ten ve dolayısıyla da meslekten men cezasının üyelere verilebilmesi gibi güçlü ve yasal yaptırımları içeren uygulamalar, Basın Birliği'nin eleştiriye açık yönleridir. Basın Birliği başkanlığına getirilen Falih Rıfkı Atay, 28 Haziran 1938 tarihli Ulus gazetesinde Basın Birliği kanununun kabulü üzerine kaleme aldığı yazısında, gazetecilerin bir meslek örgütü çatısı altında toplanmaları ve çalışmalarının belli ilkelere bağlanmasından övgüyle bahsederek şu satırlara yer vermiştir:

"Kamutay evvelki gün avukatlık, dün de gazetecilik mesleklerini tanzim ve tensik eden kanun layihalarını kabul etti. Şimdiye kadar her iki meslek, kendi kör menfaatlerinden gayri hiçbir nizam tanımayan kötü kişiler yüzünden, halk arasında iyi nam bi-

rakmamıştır... Ne yapmak lazımdı? Evvela gazeteciliği bir meslek yapmak! Gazeteciye en basit Türk işçisinin dahi haklarından mahrum eden bugünkü keyfi ve şahsi sistem yerine, gazete sahipleri ile muharrirlerin arasında karşılıklı vazifeler, haklar ve masu- niyetler tesis eden murakabe ve inzibat usul- leri bulmak!... Gazete seviyesi demek, gaze- teci seviyesi demek, gazete ahlakı, gazeteci ahlakı demektir... İşte basın mesleğini ilk defa bu suretle tensik eden kanun Dahiliye Bakanımızın bütün fikir adamlarını müte- şekkir eden azim ve himmetiyle vücut bula- rak, dün Kamutay tarafından kabul edilmiş- tir. Bu bir başlangıçtır. Fakat bütün esaslı başlangıçlar gibi, mesut semerelerini ver- mekte gecikmeyecek, Türk gazetesi dahi, genç Cumhuriyetin diğer müesseseleri ile birlikte, kendine layık olan inkişafı bulacak- tır.”(İskit, 1939: 200-201)

Basın Birliği 1938'den 1946'ya kadar faaliye- tini sürdürmüş ve 30 Mayıs 1946 tarih ve 4932 sayılı kanununun 18 Haziran 1946'da yür- rürlüğe girmesiyle yasal olarak ortadan kalkmıştır.(Erman, 1953: 133)

Basın Birliği'nin ortadan kaldırılması, dün- yadaki gelişmeler açısından değerlendirildi- ğinde, Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'nı kaza- nan müttefiklerin ve dolayısıyla da batı tarzı demokrasiyi benimseyen ülkeler tarafında yer alma kararlılığının da bir göstergesidir. Nitekim 1946 yılı, gerek yasal gerekse siyasal ve kurumsal açıdan ülkedeki antidemokratik uygulamaların ortadan kaldırıldığı yıl olarak da dikkat çeker. Bu bağlamda değerlendiril- diğinde, Demokratik Parti'nin kurulması ve çok partili seçimlerin yine 1946'da yapılmış olması basit bir rastlantının ötesinde, dönemin siyasi erginin, özgürlükçü batı demokrasileri safında yer alma düşüncesi- nin, kuvveden fiile çıkmış halidir.

1946 Sonrası Türkiye'de Basının Durumu ve Gazeteciler Cemiyeti'nin Kuruluşu

1946 yılı, yalnızca, Türkiye'de değil bütün dünyada dengelerin yeniden yerine otur- duğu bir dönüm noktası olmuştur. Bu dö- nemde 2. Dünya Savaşı'nın yaraları tüm dünyada sarılmaya çalışılırken yeni bir ku- tuplaşma ya da kamplaşma da yavaş yavaş kendisini hissettirmekteydi. Yukarıda da ortaya koyduğumuz gibi Türkiye kendine müttefikler cephesinde yer ararken Sovyet tehlikesi Avrupa ve Türkiye'de yakından hissedilir duruma gelmişti. Türkiye'de siyasi erg, içinde yer aldığı cephenin gereklerine uygun şekilde demokratikleşme ile ilgili giri- şimleri yürürlüğe koyarken bu arada, bası- nın yeniden yapılanması ve basın özgürlüğü konusu üzerinde de durmuş ve Basın Bir- liği'ni Haziran 1946'da fiilen ortadan kaldı- rmıştı. Ancak daha önce, Türkiye'nin savaşın taraflarından olan müttefiklerle basın öz- gürlüğü ve demokratikleşme çabaları bağla- mında ilişkilerini geliştirmiş ve bu konuda girişimlerde bulunmuştur.

Nitekim, "1945 Yılı Şubat ayında ABD Basın Özgürlüğü Komisyonu Türkiye'ye gelmiş, hükümet yetkilileriyle yaptıkları görüşme- lerden sonra, kamuoyunda 'basın özgür- lüğü' kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Komisyon üyeleri, Ankara ve İstanbul'da siyaset ve basın çevreleriyle yaptıkları gö- rüşmelerde; 'Basın özgürlüğünün, barışın bir şartı olduğunu, savaştan sonra yapılacak barış görüşmelerinde basın hürriyetinin en önemli şart olarak antlaşmalarda yer alaca- ğını, basın mensupları olarak sansürün kal- dırılması ve basın üzerinde devlet nüfuzu- nun yok edilmesi konusunda ortak gayret sarf etmeleri gerektiğini' savunmuşlardır. Ancak önemli bir noktayı vurgulamayı da ihmal etmeyip 'Basının ağır bir sorumluluk yüklendiğinin, bunun bilincinde olmak ge- rektiğinin, sansüre meydan vermemek için

etkin bir otokontrolün zorunlu olduğunun’ altını çizmişlerdir.” (Öztürk, 1993: 122-123)

Bu gelişmeler sonucunda yasal olarak ortadan kaldırılan Basın Birliği’nin yerine, bazı gazeteciler kendi meslek örgütlerini oluşturmak için girişimlerde bulundular. Diğer yandan basın mensuplarının da isteği böylesi bir meslek örgütünün kurulması şeklindeydi. O günün koşullarında Sedat Simavi’nin çevresinde toplanan gazetecilerden oluşturulan çalışma grubu, bir tüzük hazırladı ve 10 Haziran 1946’da İstanbul Valiliği’ne verilen dilekçeyle Gazeteciler Cemiyeti resmen kurulmuş oldu. Cemiyet’in kurucu heyetinde Sedat Simavi, Sadun Galip Savcı, Cihat Baban, Hayri Alpar, Sait Kesler bulunmaktaydı. (Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl, 1987: 82) Bu mesleki örgüt, kendinden önce kurulan Basın Birliği gibi yalnızca ceza mekanizmasının uygulandığı bir kuruluş olmak yerine, gazetecilerin haklarını ve sosyal güvenliklerini de koruyan ve kollayan özelliğe sahipti.

“Yenilikçi ve özgürlükçü görüşlerin ışığı altında hazırlanan Gazeteciler Cemiyeti tüzüğünde, o güne kadar hiçbir mesleksel kuruluşta görülmemiş olan, sosyal yardım ve dayanışma ilkeleri yer aldı. Evlenenlere, çocuğu olanlara, hastalananlara, işsiz kalanlara, darlığa düşenlere çeşitli sosyal yardımlar öngörüldü.” (Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl, 1987: 81-82)

Gazeteciler Cemiyeti böylece meslek mensuplarının girişimiyle kurulmuş isteğe bağlı bir meslek örgütü olarak faaliyete geçmiştir. Gazeteciler Cemiyeti’nin adı 23 Ağustos 1993’de Bakanlar Kurulu kararının cemiyete tebliğ edilmesinin ardından önüne “Türkiye” kelimesinin konulması ile Türkiye Gazeteciler Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.

(Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 1992-1993 Çalışma ve Hesap Raporu: 10)

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede gazetecilerin sosyal ve özlük haklarında gelişme sağlamak ve bunları savunmak ilkesinden hareket ederek bir mesleki dayanışma örgütü şeklinde faaliyet göstermiştir. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, 3 Kasım 1998’de geniş bir katılımın sağlandığı ve toplumun her kesim ve kuruluşuna açık olarak yapılan toplantıda sunulan bildirilerden ve geçmiş deneyimlerden de yararlanarak oluşturmuş olduğu “Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi”ni yönetim kurulunda aldığı kararlarla, 18 Kasım 1998 tarihinde yayınlamıştır. Bildirgede, gazetecilerin uymaları gereken etik ilkelerin yanı sıra hakları da belirtilmiştir. Bu bildirgenin önemli bir özelliği de içinde bugüne kadar gerçekleşmiş teknolojik gelişmeleri dikkate alan en geniş kapsamda yapılmış olan gazeteci tanımlamasının yer almasıdır. Mesleki etik bakımından olduğu kadar, bildirge bu niteliğiyle de önemli ve dikkat çekicidir.

Halen çalışmalarını sürdürmekte olan Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin başkanlığını gazeteci Orhan Erinç yapmaktadır.

1960 Sonrası Türkiye’de Basının Durumu ve Basın Şeref Divanı’nın Kuruluşu

27 Mayıs 1960 ihtilali, Demokrat Parti iktidarının devrilmesine ve Türkiye’de yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu dönem, 1961 Anayasa’sının özgürlükler açısından toplum kesimlerine geniş açılımlar sağlandığı bir dönemdir.

27 Mayıs 1960 hareketinin hemen ardından, Türk basınında isteğe bağlı denetim yapan bir meslek örgütünün kurulması fikri, gerek gazeteciler gerekse Milli Birlik Komitesi

üyeleri tarafında, ağırlık kazanmıştır. Bu ortamda, 1916 yılında İsveç'te kurulmuş olan Basın Konseyi oluşumunun model alındığı bir meslek örgütünün kurulması gündeme gelmiştir.

24 Temmuz 1960'da, Basın Bayramı dolayısıyla, yapılan törende hazır bulunan gazete sahipleri ve yazı işleri müdürleri ile ajans yöneticileri ve meslek kuruluşları başkanları, Basın Şeref Divanı'nın kararlarına uymayı kabul ettiklerini belirten 'taahhütnameleri' imzalamışlardır.(Tikveş, 1969: 192)

O dönem koşulları içinde geniş bir katılımı oluşturulmuş olan Basın Şeref Divanı taahhütnamesi, 132 basın ve mesleki kuruluş tarafından kabul edilmiştir. Bunlar arasındaki dağılım ise, 24 İstanbul gazetesi, 5 Ankara gazetesi, 4 İzmir gazetesi, 66 Anadolu gazetesi, 13 Dergi, 5 Ajans ve 15 meslek kuruluşu, biçiminde gerçekleşmiştir.(Özgen, 1994: 140-141)

10 maddeden oluşan Basın Ahlak Yasası içinde yer alan ilkeler, Türkiye'de o güne kadar oluşturulmuş olan ve meslek mensuplarının gönüllü olarak uymayı taahhüt ettikleri ilk mesleki etik ilkeleridir. Basın Şeref Divanı, çalışma şeması ise, şu şekilde oluşmuştur.

Divan, on üyeden oluşmaktaydı. Bunlardan yedi tanesi basın kuruluşları tarafından, meslekten olan kişiler arasından seçilmekteydi. Diğer üç üyeden biri, İstanbul Üniversitesi Profesörleri arasından Üniversite Senatosu'nca, ikinci üye İstanbul Barosu Yönetim Kurulu tarafından Baro'ya üye avukatlar arasından seçilmekteydi. Basın çalışanı olmayan üçüncü üye ise, İstanbul ili sınırları içinde görevli olan en kıdemli ceza hakimiydi.(İçel, 1990: 215)

Ancak, Yüksek Hakimler Kurulu'nun oluşturulmasından sonra bu kurulca seçilmesi öngörülen hakim üyenin Divan'da görev alamayacağı görüşü ortaya çıkmış ve hakim üyenin yerini İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü Müdürü ya da onun görevlendireceği bir kişi almıştır.(Özgen, 1994: 134)

19 Ağustos 1960'da ilk toplantısını yapan Divan, ilk günlerin heyecanı geçtikten sonra çalışmalarında bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlüklerin başında, hiç kuşkusuz, en önemlisi, yaptırım uygulama konusunda karşılaşılan engellerdir. Yaptırım olarak ihtar ve kınama verilmesi ve bunun da topluma açıklanması biçiminde bir ceza mekanizması oluşturmak üzere yola çıkılmasına karşın, böylesi bir yaptırımın dikkate değer bir etkinliğinin olmadığı çok kısa zamanda anlaşılmıştır. 1962 yılı başında, Divan'ın yaptırım gücünü etkin kılmak amacıyla basın ahlak esaslarına uymayan gazetelerin ilanlarının ve dolayısıyla da ilan gelirlerinin kesilmesi yoluna gidilmiştir. Bu konuda, 2 Ocak 1961 tarihli ve 195 sayılı Basın İlan Kurumu'nun kuruluşuna ilişkin kanununun 49. maddesine gönderme yapılmak suretiyle böylesi bir uygulamanın yasal temeli oluşturulmuştur. Buna göre, söz konusu kanununun 49. maddesinde yer alan hüküm şu şekilde kaleme alınmıştı, "...basın ahlak esaslarına riayet etmeyen mevkuteler, vecibelerini yerine getirmeyen prodüktörlerle sorumlu memurlar ağır müeyyidelere maruz kalacaklardır."(Dönmezer, 1968: 192)

Ne var ki, daha önce böylesi bir cezai yaptırımla karşılaşmamış olan ve ilan gelirleri kesilen basın kuruluşları, basın Şeref Divanı'na başlangıçta verdikleri taahhütnamelerini geri çekmeye ve Divan'dan ayrılma eğilimi içine girmeye ve bu arada da Divan aleyhine bazı hukuk davaları açılmaya baş-

lanmışlardı. Öte yandan, Basın Şeref Divanı'nın yayınladığı ve Basın Ahlak Yasası'nda yer alan ilkeler aynen Basın İlan Kurumu kanununda belirtilmiş ancak açıklığa kavuşturulmamış olan "Basın Ahlak Esasları" olarak kurumun genel kurulunda 20 Mayıs 1964 tarih ve 25 sayılı kararla somut hale getirilmiş daha sonra da bu karar 9 Haziran 1964 tarih ve 11723 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (Akgüner ve diğerleri, 1995: 194-195)

Bu yolla da, Basın İlan Kurumu'nun, Basın Ahlak Yasası'nı aynen benimseyen ve Basın Şeref Divanı'nı bir "bilirkişi kurulu" olarak kabul ettiğini belirten bir karar çıkararak, hukuk mahkemeleri kanalıyla yapılan itirazları da önleyebileceği düşünülmüştür. Ancak basın alanında ortaya konulan ve gönüllülük temeline oturmayan bu tür zorlama önlemlerin uzun süre uygulanabildiği görülmemiştir, çünkü basın ve fikirleri yayma özgürlüğü esas itibarıyla, serbest ortamlarda anlam kazanacak ve çevresine fayda sağlayacak kavramlardır. Nitekim bu uygulamada da Basın Şeref Divanı, gazete ve gazetecileri, sadece cezalandıran bir kuruluş olma görünümüne bürünmüş ve bu niteliğinden dolayı da mesleki bir örgütten çok ceza veren bir kuruluş niteliğine bürünmüştür.

Oysa, bu tür örgütlerin meslek mensupları arasında itibar görmesi çift taraflı özelliğe sahip olmaları ile mümkündür. Böylesi meslek örgütleri bir yandan meslek mensuplarının haklarına yapılan saldırılarda onları korurken, diğer yandan da mesleğin toplum içinde saygınlık kazanmasını sağlayacak önlemler almalı ve uygun biçimde davranmayan basın mensupları ile kuruluşlarını uyarı, kınama gibi yaptırım gücü zayıf ancak saygınlık azaltan önlemlerle doğru davranış yoluna çekmeye çalışmalıdır. Aksi takdirde, bu iki özellikten birini içermeyen basın mes-

lek kuruluşlarının bir tarafı eksik kalır ve meslek çalışanları arasında kabul görmezler. Basın Şeref Divanı, yukarıda da açıklanan nedenlerin yanı sıra, bu konudaki deneyimsizliğin de getirmiş olduğu koşullarda çalışmalarını sürdürme çabası içinde olmuş, meslek çalışanları tarafından yeterince ve gereğince dikkate alınmamak, sürekli çalışan bir sekreteryanın olmaması ve bundan dolayı da yeterli bir denetim faaliyetinin bulunmaması, etkin olamayan yaptırımlar gibi nedenlerden dolayı, 1967 yılında fiilen görevi sona ermiştir.

Basın Şeref Divanı denemesinin başarısızlıkla sona ermesinin ardından, konu çeşitli toplantılarda ele alınarak tartışılmış ve çözüm önerileri üretilmeye çalışılmıştır. Bu toplantılardan ilki 21-24 Mayıs 1968 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Basın Enstitüsü ile Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından düzenlenen seminerdir. Bu seminerde Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, Ecvet Güresin, Abdi İpekçi gibi gerek bilim gerekse basın dünyasının çok yakından tanıyıp bildiği katılımcılar, Basın Şeref Divanı'nın başarısızlık nedenleri üzerinde durmuşlar ve daha sonra da basın alanında yasal mı yoksa gönüllü denetim yapan kuruluşların mı daha uygun olacağı konusunda çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır.

21 Aralık 1975 tarihinde ise, İstanbul'da 2. Türk Basın Kongresi toplanmış ve bu kongrede üzerinde durulan konulardan biri de, yine basında özdenetim mekanizmaları ve bunların işletilmesinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm yolları olmuştur.

1980 Sonrası Türkiye'de Basının Durumu ve Basın Konseyi'nin Kuruluşu

1980 askeri darbesi, Türkiye'de önemli bir kırılma noktası olmuştur. Toplumsal yapıda

olduğu kadar ülkenin ekonomik ve politik durumunda da önemli değişim ve dönüşümler yaşanırken bu oluşumların yansımaları basında da yakından görülmüş ve hissedilmiştir. 1980 öncesi, fikir gazeteciliğinde farklı ve çok çeşitli örneklerin görüldüğü ülkemizde, 12 Eylül 1980'den sonra, siyasi nitelikli haberlerin gazetelerde ortadan kalktığı bunun yerine ise, magazin türü haberciliğin öne çıktığı görülür. Askeri hükümetler ve ülkenin içinde bulunduğu ortam nedeniyle, o dönemde, daha çok bulvar ve magazin gazeteciliği ağırlık kazanmıştır. "Tan" gazetesinin 1980'li yılların ortalarında yakaladığı 1 milyona ulaşan satış rakamı, bunun açık göstergesidir. Ayrıca bu dönemde, aile tipi gazete işletmeleri, yerlerini büyük sermayenin hakimiyeti altına giren medya holdinglerine bırakmıştır. Aydın Doğan'ın Milliyet gazetesini Abdi İpekçi'nin öldürülmesinin hemen ardından 1979'da satın almasından sonra 1988'de Asil Nadir'in büyük sermayeyle basın sektörüne girmesi, aynı zamanda finans - kapitalin medya alanına girişini de simgelemektedir. Artık, Nadi, Karacan, Simavi ya da Ilıcak gibi soyadlarının, basında eskiye oranla ifade ettikleri anlamlar ortadan kalmış ve aile kuruluşlarının yerini medya holdingleri almıştır. Bu gelişme, 1990'lı yıllarda hızını daha da arttırırken, arkasında okur desteği yerine radyosu, televizyonu olan gazeteler ve basın kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bu sürecin en karakteristik özelliği ise, Özal döneminin yaratmış olduğu, iş bitirici tüccar-gazeteci profilidir.

Basın Konseyi'nin kuruluş temeli, işte böylesi bir dönemin hemen başlangıcında, 1980'li yılların ortasında, ortak bir çalışma grubu şeklinde bir araya gelen gazetecilerin çalışmaları sırasında atılmıştır. Mayıs 1986'da başlayan bu çalışmalar, 6 Şubat 1988'de Basın Konseyi'nin kurulmasıyla

sonuçlanmıştır. Gönüllü bir medya denetim kuruluşu olma özelliğini taşıyan Basın Konseyi, katılımcıların imzaladığı sözleşme ile medyada çalışanların yanı sıra medya kuruluşlarını da üye kaydetmektedir. Basın Konseyi'nin yayınlamış olduğu 16 maddelik Basın Meslek İlkeleri ise, basın mensuplarına mesleki etik bağlamında uymaları gereken temel ilkeler açısından, yol gösterir niteliktedir.

Basın Konseyi, Mart 1997'ye kadar 1-)Basın Konseyi Üyeler Kurulu, 2-)Basın Konseyi Temsilciler Kurulu ile 3-)Basın Konseyi Yüksek Kurulu adlarını taşıyan 3 kuruldandır. 15-17 Mart 1997 tarihleri arasında yapılan 10. genel kurulda Temsilciler Kurulu feshedilerek 2 kuruldandır. Halen, çalışmalarına devam eden Basın Konseyi'nin başkanlığını, gazeteci Oktay Ekşi yürütmektedir.

Sonuç

Ülkemizde matbaanın kuruluşunun tarihi, Osmanlı döneminde 15. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Buna karşılık, ilk Türkçe gazetesinin yayınlanması ise, çok daha sonraları 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Osmanlı sarayının girişimiyle başlayan gazetecilik faaliyetinin önemi, gelişen toplumsal ve siyasi olaylar bağlamında toplum tarafından çok daha sonraları anlaşılmıştır.

Gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk kuruluş yıllarında basın ve basın mensupları, daima denetlenmesi gereken bir öge olarak yönetim tarafından algılanmış ve bu anlayışın yansımaları da yapılan yasal düzenlemelerde açıkça görülmüştür. Cumhuriyet döneminin ilk ve en geniş tabanlı gazeteci örgütlenmesi olarak dikkat çeken Basın Birliği, zorunlu bir meslek örgütü olması sebebiyle, aslında basın özgürlüğü açısından uygun bir kuru-

luş olma özelliğine sahip değildi. Basın Birliği oluşumu ve çalışma şekli ile, o dönemde otoriter yönetimlerin hüküm sürdüğü ülkelerdeki 'basın odaları' örneğine benzemektedir. Basın Birliği, gazetecilerin çalışmalarına etik açıdan denetim ve eleştiriler getirirken uyguladığı yatırımlar bakımından ise, oldukça sert cezai uygulamaları içeren bir meslek kuruluşu niteliğindedir. Nitekim bu kuruluş, 2. Dünya Savaşı'nın müttefikler cephesi tarafından kazanılması ve Türkiye'nin de tercihini batı demokrasilerinden yana yapması nedeniyle, 1946 yılında çıkarılan bir kanun ile ortadan kaldırıldı.

Basın Birliği'nin ortadan kalkışının hemen ardından kurulan Gazeteciler Cemiyeti ya da bugünkü adıyla Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, meslek mensuplarının girişimiyle oluşturulmuş isteğe bağlı bir mesleki örgüt özelliğindedir. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 18 Kasım 1998'de yayınlamış olduğu Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi, gazetecilik mesleğinde uygulanması önerilen etik ilkeleri ortaya koyarken aynı zamanda da mesleki ve teknolojik gelişmeler ışığında ülkemizde bugüne kadar yapılmış, en geniş ve kapsamlı gazeteci tanımını ortaya koymasından da dikkat çekici bir metindir.

1960 İhtilali sonrasında basın kuruluşlarıyla meslek mensupları tarafından kurulan Basın Şeref Divanı denemesi ise, kısa ömürlü olmuştur. Başlangıçta isteğe bağlı denetim yapma iddiasıyla oluşturulan Basın Şeref Divanı, yaptırım uygulama bakımından bazı sorunlarla karşılaşmış, bunun üzerine zorunlu bazı yaptırımlarla denetleme yapmaya çalışılınca da Divan kısa sürede gazeteciler ve basın kuruluşlarınca güvenilir-

liğini yitirerek 1967'de işlevsiz kalmıştır. Burada yapılan önemli hatalardan biri de, Basın Şeref Divanı'nın sadece bir cezalandırma mekanizması şeklinde çalıştırılması ve uygulamanın da bu yönde olmasıdır. Oysa, bu tür mesleki örgütlerin iki yönlü görev yapmaları, meslek mensupları tarafından beklenirken, böylesi sivil nitelikli kuruluşların inanırılık ve güvenilirliklerini sürdürmeleri bakımından da, çift yönlü görev anlayışı kendilerinden istenen bir işlemdir. Bu görevlerden ilki, yapılan mesleki hatalara yaptırım uygulanmasıdır diğeri ise, meslek mensuplarının haklarını korumak ve dış müdahaleleri önlemektir.

1980'li yılların ortasında kurulan Basın Konseyi de, isteğe bağlı bir mesleki örgüttür. Yayınlamış olduğu meslek etiğine ilişkin 16 maddelik ilkeler manzumesi basın çalışanlarının uygulamada uymaları gereken temel prensipleri ortaya koymasından dikkat çekicidir.

Son olarak belirtmek gerekirse, Cumhuriyet döneminde basında, mesleki örgütleri bağlamında uygulanmaya çalışılan etik ilkelerin uygulanabilirliği, özellikle günümüzde, medyanın yönetsel ve ekonomik yapısı nedeniyle, önemli sorun ve engellemelerle karşı karşıyadır. Okur sayısının artmaması, bir yandan gazetelerin güvenilirlik sorunu yaşadığının en güçlü kanıtı olurken, diğer yandan okurun gazetelere sahip çıkmaması bu gazetelerin yaşayabilmek için kendilerine başka güvenceler bulmaları sonucunu doğurmaktadır. Bu durumda, böylesi bir sorunun, basındaki finans-kapital ve patronaj sistemlerinin somut ve irdeleyen biçimde tartışmaya açılmaması halinde, daha uzunca bir süre varlığını sürdüreceği de açıktır.

Kaynakça

- ALEMDAR, Zeynep.(1990) Oyunun Kuralı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- AKGÜNER, Tayfun, Ersan İLAL, Gürsel ÖNGÖREN.(1995) Kitle İletişim Mevzuatı, Der Yayınları: 161, İstanbul.
- DÖNMEZER, Sulhi.(1976) Basın ve Hukuku, (Dördüncü Bası), İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2213, İstanbul.
- DÖNMEZER, Sulhi.(1968) Basın Hukuku, (Üçüncü Bası), İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1389, İstanbul.
- ERMAN, Sahir.(1953) Sistematik İzahlı Basın Kanunu ve İlgili Mevzuat, Hak Kitabevi, İstanbul.
- Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl.(1987) Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 24, İstanbul.
- HATEMİ, Hüseyin.(1976) Basın Ahlakı, Çığır Yayınları, İstanbul.
- İÇEL, Kayıhan.(1990) Kitle Haberleşme Hukuku, (Üçüncü Bası), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- İSKİT, Server R.(1939) Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul.
- ORAL, Fuat Süreyya.(1938) Türk Basın Tarihi 1919-1965 Cumhuriyet Dönemi, Doğu Matbaacılık, Ankara.
- ÖZGEN, Mahmut İhsan.(1994) İnsanlık ve Sosyolojik Boyutlarıyla Basın Meslek Ahlakı ve Yasalar, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Ahmet.(1993) "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Yaşadığı Basın Özgürlüğü Sorunu", Marmara İletişim Dergisi, Sayı: 4, Ekim 1993.
- TOPUZ, Hıfzı.(1996) Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi (İkinci Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- TİKVEŞ, Özkan.(1969) "Basında Kendi Kendini Kontrol Sisteminin Hukuki Yönü", İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt XXXIV, Sayı:1-4, İstanbul.
- Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 1992-1993 Çalışma ve Hesap Raporu.
- www.kongar.org/medyanotu/191Ismet_Pasa_Basin_Ozgurlugune_Nasil_Bakmis.php (erişim 16.04.2004)
- www.tbmm.gov.tr/tarihce/2d3yy.htm (erişim 01.05.2004)